

Leíró magyar hangtan

7. téma

Fonetika/fonológia

A fonetika/fonológia kettősségének elméleti hátttere

1. A beszéd és a nyelv

Ferdinand de Saussure

[Ferdinan dő **Szoszúr**] [fɛʁdinã də sosyʁ]

- A nyelvtudomány tárgya. A külső és a belső nyelvészet
- A nyelv rendszer jellege. A nyelvi jel természete
- Diakrónia és szinkrónia
- A nyelv és a beszéd

A nyelv és a beszéd (langue/parole)

Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Bp. 9–15, 28–35.

▲ Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp., 1997. 39–52.

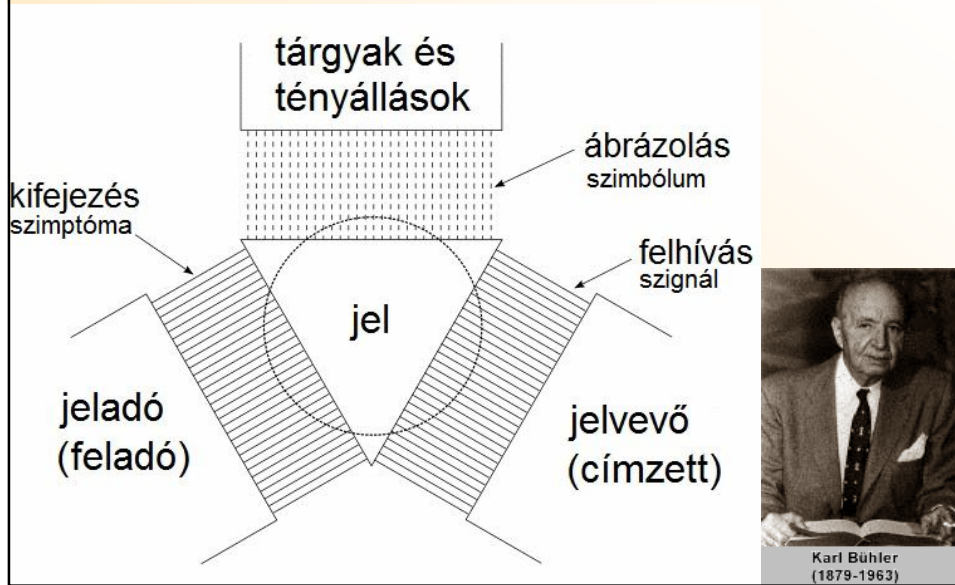
▲ Telegdi Zsigmond: A nyelv és a beszéd.
In: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp. 70–76.

Beszéd (parole)

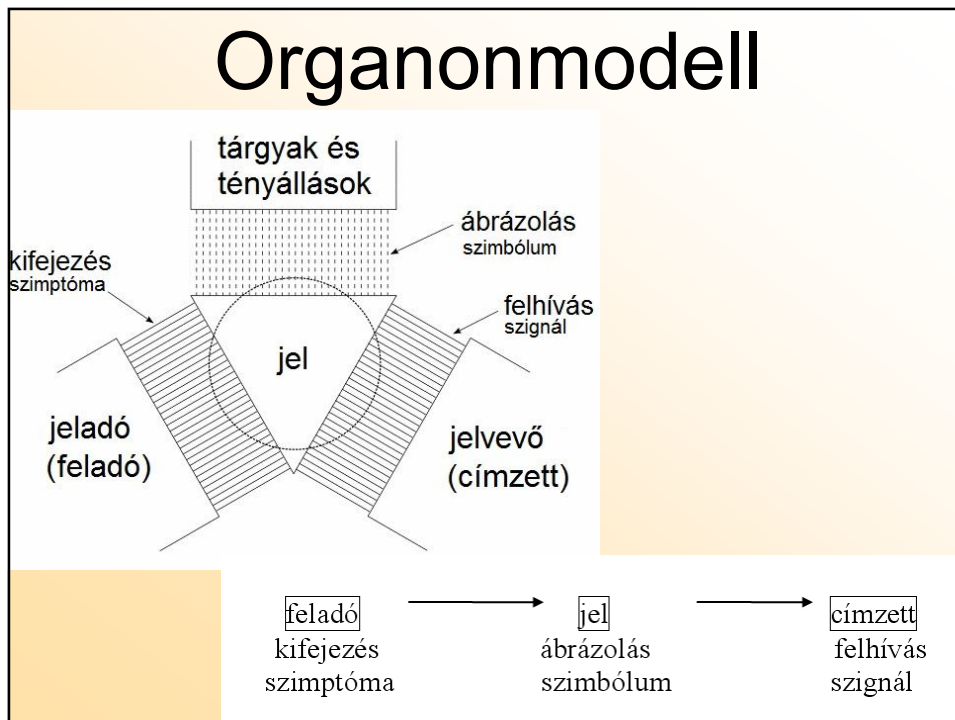
Deme László:

A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.

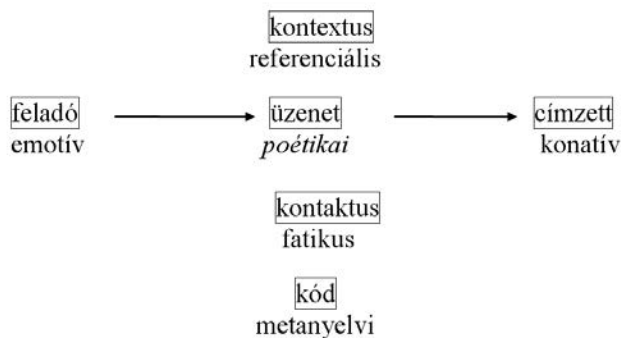
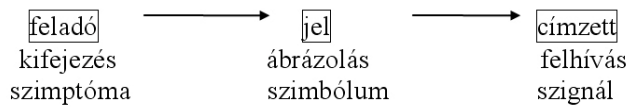
Organonmodell

Organonmodell

Roman Jakobson (1896–1982)

Beszéd (parole)

Deme László:

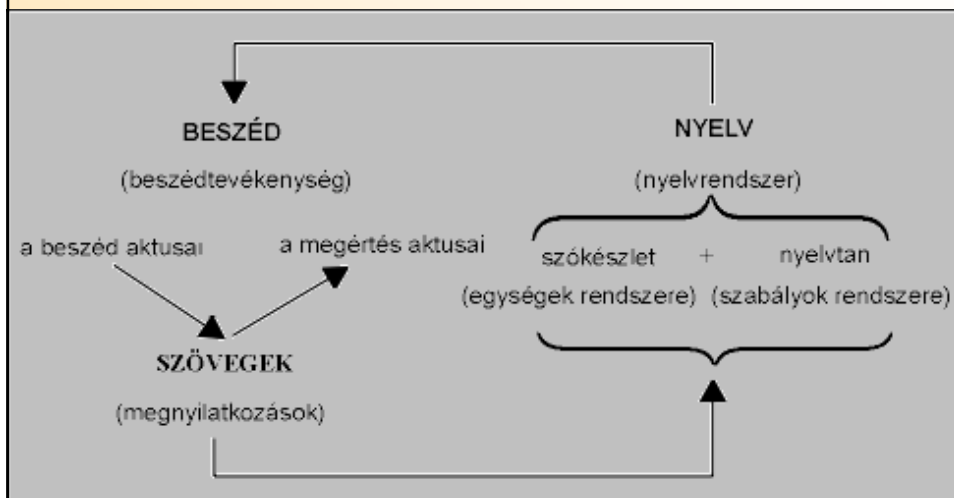
A beszéd az egyének társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.

Nyelv (langue)

Deme László:

A nyelv a társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya, mely a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből áll.

*nyelv (langue) + beszéd (parole) =
nyelvezet (langage)*

A nyelvtudomány egyetlen és igazi tárgya a nyelv — önmagában és önmagáért vizsgálva.

Ferdinand de Saussure
(1857-1913)

2. A nyelv és beszéd kettősségének tükröződése a hangok szintjén:
fonéma és beszédhang

Telegdi Zsigmond: Fonetika. Fonológia.
In: *Bevezetés az általános nyelvészetbe.*
Bp. 129–139.

A nyelv hangrendszerében meglévő hang: *fonéma*

A beszédben meglévő hang: *beszédhang*

<i>/fonéma/</i>	<i>[beszédhang]</i>
társadalmi (szociális)/ általános	egyéni (individuális)/ egyedi
a közösség tudatában élő, megmaradó	egyszeri, pillanatnyi
absztrakt, nem fizikai	konkrét, fizikai megvalósulás
a hangrendszer tagja	tevékenység
a <i>jelek</i> testének felépítője	a <i>jelzések</i> megvalósulásának anyaga
<i>fonéma</i>	<i>realizáció</i> (megvalósulási forma)
szórási sáv	<i>variáns (allofón)</i>

tilos, Kati, Kata, Kató, Katus

/t/ fonéma : [t₁ t₂ t₃ t₄ t₅ ... t_n] realizációi

inog : ing

tér : kér

Hirohito ~ Fudzsijama
papurika ~ papulika

burmai:

na 'fájdalom'

ṅa 'orr'

ŋa 'hal'

ŋa 'bér'

*A beszéd hangjait, azok (artikulációs, akusztikai stb.) tulajdonságait vizsgáló tudomány: **fonetika**.*

*A nyelv hangjait (fonémáit), ezek kapcsolódási szabályait, a hangrendszert stb. vizsgáló tudomány: **fonológia**.*

beszédhang: a képzési, akusztikai jegyek összessége

fonéma: a megkülönböztető (disztinktív) jegyek összessége

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható

Fonológiai oppozíció:

páros : *koros* (fonológiai egység: *pá* : *ko*)

páros : *város* (fonológiai egység: *p* : *v*)

páros : *piros* (fonológiai egység: *á* : *i*)

koros : *boros* (fonológiai egység: *k* : *b*)

koros : *káros* (fonológiai egység: *o* : *á*)

$pá = p + á, ko = k + o$

fonológiai oppozíció
disztinktív (megkülönböztető) oppozíció
minimálpárok:

láb : lép

szál : sál

fáj : száj

üt : öt

vesz : visz

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható
- a beszélő számára lényeges különbséget hordoz
- minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától
- a fonémák a többi fonémával rendszert alkotnak
- a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

Fonéma:

A fonéma mint funkcionális hangtípus nyelvi univerzálé, a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan, jelentés nélküli egysége; azaz a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható és a beszélő számára lényeges különbséget hordoz. Minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától.

A fonémák a többi fonémával rendszert alkotva a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

A fonéma és a beszédhang különbsége

Fonetikailag			Fonológiaiilag		
[ü]	magyar	francia	/ü/	magyar	francia
mgh	+	+	mgh	+	+
msh	-	-	msh	-	-
elől	+	+	elől	+	+
hátul	-	-	hátul	-	-
ker	+	+	ker	+	+
felső	+	+	felső	+	+
alsó	-	-	alsó	-	-
hosszú	-	-	hosszú	-	-
orrhang	-	-	orrhang	-	-

Az /n/ fonéma realizációi/allofónjai

/színpad/	[szímpad]
/színpfal/	[szímpfal]
/nini/	[nini]
/nana/	[nana]
/roncs/	[roncs]
/rongy/	[ronygy]
/ing/	[iŋg]
/rang/	[raŋg]
/Ung/	[Uŋg]

A variánsok típusai

- 1.1. *vezérváriáns (alapvariáns, fővariáns)*
- 1.2 *mellékvariáns*
2. *kombinatorikus (környezeti) variáns*
- 3.1. *fakultatív (választható) variáns*
- 3.2. *obligatórius (kötelező) variáns*
4. *emfatikus variáns (alkalmi, stiláris, expresszív variáns)*
5. *miliő-variáns, miliőemfatikum*
6. *egyéni (individuális) variáns*

Fonológia

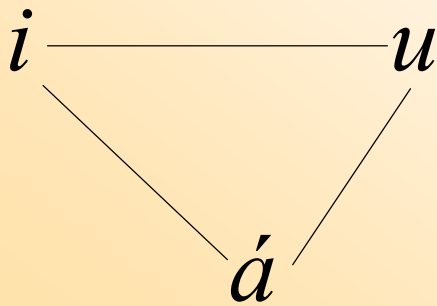
- *Fonémika*: a fonémák meghatározása, osztályozása
- *Fonotaktika*: hangsorépítő szabályok, a fonémák kapcsolódási szabályai: milyen fonémaszerkezetű morféimák fordulhatnak elő az adott nyelvben

Fonémika

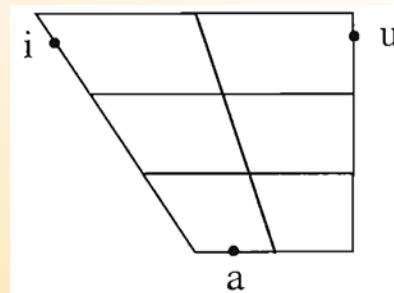
1. Mely fonémák fordulhatnak elő, hány fonéma van az adott nyelvben?

(UPSID: 11: piraha, rotokas, 13: hawaii, nasioi ... 40: magyar ... 77: parauk, 91: arcsi, 141: !xu)

Elöl képzett zárhangok (*b, p, m, n, t, d*)
Alsó magánhangzó (*a, á*)

Az arab monoftongusok

à a

m ~ n ~ ŋ

Fonotaktika

2. Mely pozícióban fordulhatnak elő az egyes fonémák és allofónjaik?

morféma peremén (elején, végén),
belsejében

3. Mely fonémák lehetnek szótagmagok?

cseh: *Strč prst skrz krk!*

'Dugd egy ujjad a torkodba!'

Fonotaktika

4. Milyen sorrendben állhatnak a fonémák, mely fonémák/allofónok kerülhetnek egymás mellé?

mássalhangzó-torlódás:

vogul *Kirikōri* 'Grigorij'

grúz *vbrdgvzinav* 'üvöltök'

kabard

magyar: /sz, s/ + /p, t, k/ + /r/ (pl. *strand, sprint, sztrájk, de: *ftr-, *stl-*)

zöngéesség szerinti „hasonulás”; hangrend,
illeszkedés; két nyílt szótagos „törvény”

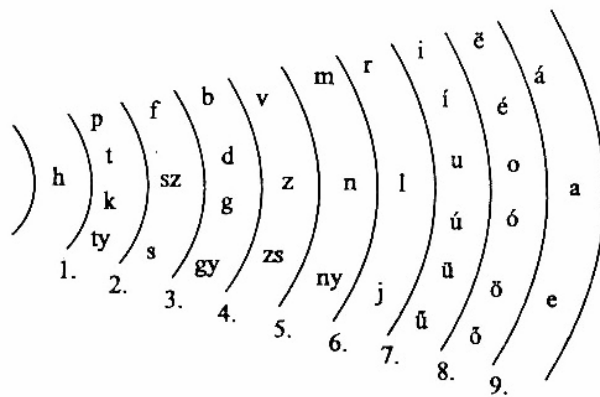
Fonotaktika

5. Hogy épülhet fel a szótag?

nyílt szótag, zárt szótag

szonoritási sorbarendezés

hangzósság
(szonoritás):

Fonotaktika

Artikulációs bázis

*bedezodorozott Moszkvics-
slusszkuľcslyuk*

Fonotaktika

	japán	magyar	grúz
<i>kanbara</i>	+	+	+
<i>matta</i>	+	+	-
<i>varszkvlavi</i>	-	-	+
<i>kjógen</i>	+	-	-
<i>tkoma</i>	-	-	+
<i>ktoma</i>	-	-	-
<i>vgrdznob</i>	-	-	+
<i>aoi</i>	+	-	-
<i>rokkaszen</i>	+	+	-

Fonotaktika

6. A hang mely tulajdonságait hogyan használatos a nyelvben (időtartam, hangsúly, hanglejtés)?

FIZIKAI JELLEMZŐK	A HANGÉRZET JELLEMZŐI
IDŐTARTAM	HOSSZÚSÁG
FREKVENCIA	HANGMAGASSÁG
INTENZITÁS	HANGOSSÁG
SPEKTRUM	HANGSZÍN

Hangsúly:

kötött hangsúly, szabad hangsúly

orosz:

мука́ [muká] 'liszt'

мука [múka] 'kín'

angol:

subject 'alattvaló' ['sʌbdʒɪkt]

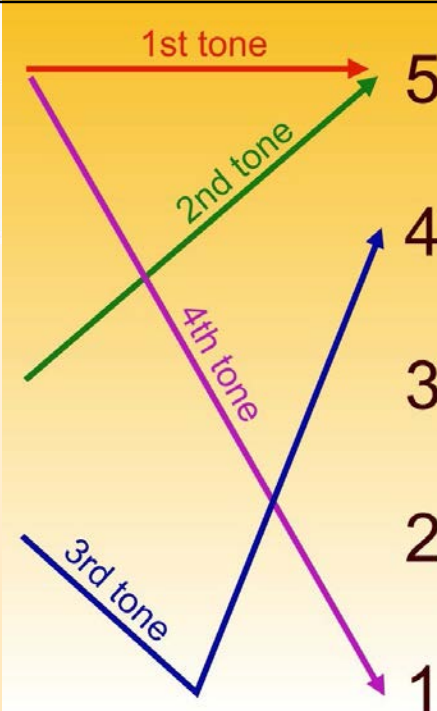
subject 'alávet' [səb'dʒekt]

mandarin:

			
---	---	---	---

mā 'anya'
má 'kender'
mǎ 'ló'
mà 'szid'

bā 'nyolc'
bá 'kiszakít'
bǎ 'tart'
bà 'gereblye'

ibo:

ákwá 'sírás'

ákwà 'szövet'

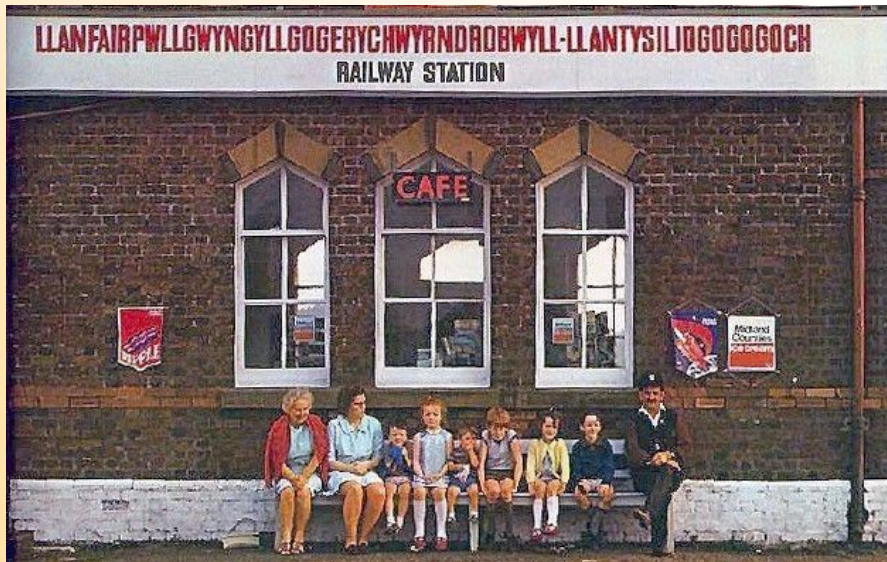
àkwá 'tojás'

àkwà 'ágy'

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

A fehér mogyoró völgyében, a sebes ösvény és a Szent Cecília vörös kőbarlangjánál lévő Szent Mária temploma

**TAUMATAWHAKATANGIHANGAK
OAUAUOTAMATEATURIPUKAKAP
IKIMAUNGAHORONUKUPOKAIW
HENUAKITANATAHU**

**A hegy, melyet a nagytérdű
Tamatea megmászott és legyűrt
és ahonnan fuvolázott
szerelmének**

